



ПУБЛІКАЦІЇ



Матеріали до дискусії про амазонок

Іван ДЕНИСЮК

Доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка Львівського національного університету імені Івана Франка
e-mail: journal.mif@gmail.com

Упершодруку моя стаття «Половання за амазонками»¹ мала підзаголовок: «Міф чи реальність?» Дискусія навколо цього питання нескінченна. Для спалаху нового полум'я до пригаслого жанру суперечок докидаємо ще трохи палива: передруковуємо у перекладі забуту статтю І. Созоновича «Тип амазонки в європейській літературній традиції і поляниця войовнича російських билин», яку опублікував москвофільський «Сборникъ Галицко-русской Матици. – Львов, 1902. – Т. 2. – Кн. 4. – С. 137–153, наводимо деякі нові фольклорні записи з Полісся, спираємось на найсучаснішу статтю київського історика-культуролога Віктора Яновича тощо.

Розвідка Івана Петровича Созоновича (1856–1923) – російського історика і лінгвіста, професора Варшавського університету, цікава багатючими матеріалами. На жаль, при написанні свого есею про амазонок, яких я і мої учні «піймали» на Поліссі, була вона невідома. На неї натрапив нещодавно Павло Салевич. Метод дослідження у Созоновича – доведений до крайніх меж компаративізм, «впливлогія». Із єдиної згадки про «чоловікоподібних» (амазонок) нібито утворилася огромна література шляхом, вульгарно кажучи, списування і фантазування. Один мій колега був теж переконаний, що всі дисертації списані. А хто ж написав першу? Адам і Єва, здається, були неписьменними...

Сучасні інтертекстуалісти висловлюються наукоподібніше: жоден новий текст не постає без свого попередника. А пратекст? Чи не спирався Гомер на реальноіснуючу Трою, що її «відкопав» археолог Шліман? Крім теорії переймання сюжетів, є й інша концепція – їх самозародження при однакових умовах. Перекази, легенди чи міфи про амазонок були живучими тому, що в різних закутках нашої планети при матриархаті (теорія це чи міф) самозароджувались організовані збройні жіночі загони. І. Созонович спирається лише на ту билину (точніше – старину), в якій може побачити книжні впливи, а інші, не вигідні для нього билинні сюжети, де виступає поляниця, замовчує. Зовсім на протилежних позиціях – на визнанні реальності амазонок – стоїть згаданий уже Віктор Янович, автор публікації у газеті «День», № 43 під назвою: «Перші амазонки. Сваромати – народ войовничих жінок». «Сваромати» – не друкарська помилка у відомій назві етносу – «сармати». За гіпотезою автора статті, етимологія цього складного слова у сполученні старослов'янських «свара» – війна і «мати» – жінка (мати), отже, «войовничі жінки, народ войовничих жінок». Пізніше слово сваромати – савромати. «Батько історії» Геродот називав савроматами народ, що жив на схід від Сіверського Дінця. Пізніше вони поширили свій вплив на Північний Кавказ і на територію всієї сучасної України та стали називатися сарматами. Таким чином, цей етнос стояв біля джерел слов'янського етногенезу. У різні часи амазонки, то змішуючись зі скіфами, то розходячись, займають різні території – не лише на південних берегах Чорного моря, а й на північних, а також на берегах Азовського. Їхні бойові загони воюють то з успіхом, то з поразкою у Римі. Частина їх іде на північний схід Європи.

¹ Див.: Літопис Червоної калини. – 1993. – № 1-2. – С. 30-32, 42-45. Окремою брошурою опублікував її професор Віктор Давидок під назвою «Амазонки на Поліссі» (Луцьк: Надстир'я, 1993. – 27 с.). Її текст помістили упорядники видання: Денисюк І. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 томах, 4 книгах. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Т. 3. – С. 58-78.

Віктор Янович переконаний, що амазонки – не міф, а історичний факт. «Є різні незалежні свідчення про справи, імена та поселення амазонок, що відносяться до глибокої старовини [...]. Навряд, чи така кількість конкретних відомостей про амазонок дозволила вважати їх існування вигадкою».

Якщо поляниця – поодинокі жінка-воячка, а не амазонська організована воєнна дружина, то в українському фольклорі знаходимо образ такої дружини, чітко визначеної як «дівоче військо». Зокрема, Дмитро Чижевський в «Історії української літератури» згадує подільську пісню, у якій відомий баламут – Дон Жуан Чурило – зображений як начальний дівочого війська. Існує народна насмійка над гуртом дівчат: «діряве військо». Але найповніше образ «войска дивоцького», яке парадним походом перейшло «через наше село Турецьке», змальований у пісні, що її записав я у селі Тур Ратнівського району Волинської області. Вона наявна у моїх публікаціях про амазонок, але є потреба передрукувати її тут ще раз:

Круз наше село Турецьке
 Перейшло військо дивоцьке.
 Котра дівка корогву несла,
 То тим вона велика зроста.
 А котора перепилочка,
 То та вироста невеличка.
 А которая барабан біла,
 Вона вироста, як калина.
 Вона вироста, як калина,
 Всеїке дивоїке закрасила.

Не зауважений раніше нюанс амазонського мотиву проявляється у нижченаведених великих піснях. У них перехід амазонок через конкретно назване «наше» село мислиться 1) як історичний факт; 2) цей факт загальновідомий і є предметом гордості за своє село; 3) слідів книжного впливу на образ амазонського походу знайти не вдалося.

Характерно, що образ параду жіночого (амазонського) війська «просвічується» з різних точок зору. Це, зокрема, точка зору бувалих у світі лицарів (золоте сідло – ознака приналежності до *highlif*'у), які об'їхали всю країну (Україну):

Зашуміла дубровкой,
 Задзвеніла дорожейка.
 Їхали хлопщи-молодци,
 Пуд ними кони вороніє,
 [На них] сіделечка золотіє.
 – Де ми були – бували,
 Такого села не видали.
 Через село Турецьке
 Перейшло військо дивоцьке.
 Всю країну об'їжджають,
 Собі дівойку вибирають².

Навіть гуси дивуються (точка зору з пташиного польоту):

Летіли гуси гагаючи,
 За ними другі говорячи:
 – Ой, де ми були, бували,
 Такого й села не видали.
 Через те село Турецьке
 Перейшло військо дивоцьке,
 То там дівойки збиралися,
 На ясний місяць заглядалися.

² Зап. А. Я. Камуть 12 липня 1993 р. у селі Тур Ратнівського р-ну Волинської області від Пампухи Палажки Іванівни, 1906 р. н., без освіти.

Котрий місяць найясніший –
Котрий молодчик найхорошіший.
Котра зірка найясніша,
То та дівойка найхорошіша³.

З невеликими змінами зміст цієї пісні повторюється і в інших записах, наприклад, її так зафіксував В. Галайчук:

Ой, наше село Турецкоє
Перейшло войско дивоцкоє.

У нашим селі наввеселі,
То там дивойки збираютьця,
На ясний місяць зглядаютьця:
Коли ж той місяць навв'ясніший,–
В селі кавалір навхоріший⁴.

Отже, і на «копалі», де співають петрівочних пісень, і на весіллі прославляють демонстра- тивний похід «війська дивоцького» через рідне село. Водночас це гімн цьому селі, адже сталася у ньому незвичайна «історична» подія.

Не увійшов до брошури про амазонок і мій та Тамари Борисюк і Лукаша Скупейка запис пісні про войовничих свашок, які збройно «умикають» дівчат:

Ой, ми свашки – не спашки,
Цілу ніч не спали.
Цілу ніч не спали –
Сенчици воювали.
Звоювали дивок тайно,
Звоювали по дівоньци,
Вибрали собі дівку,
Дівку – молодінку⁵.

Але якщо сенчицькі амазонки роблять «облаву» на своїх односельчанок, то свашки в записі О. Максимець збираються на роздобенди у дальшу землю –

Ой, геть преч на Волиню
По молоду газдиню⁶.

Образ своєрідної поляниці є і в українських баладах. До речі, слово «поляниця» походить від слова «поле» – степ. Поляниця – степовичка. Наведемо один із варіантів нашої балади з амазонським мотивом:

Варіант Д «А в полі коноплі близько дороженьки»

А в полі коноплі близько дороженьки,
А молода Ганка конопельки брала.
Самі не беруться, мені не даються.
Конопельки брала, на Марка моргала:
– Ой Марку мій, Марку, щось маю казати,
Сватай мене, Марку, чи не дасть мня мати?

³ Зап. Н. А. Бортняк 6 липня 1993 р. в селі Тур Ратнівського р-ну Волинської області від Голович Єфросинії Ларіонівни, 1936 р. н., 5 класів освіти.

⁴ Зап. 18 липня 1999 р. в селі Тур Ратнівського р-ну Волинської обл. від Ворошук Теклі Андріївни, 1930 р. н.

⁵ Співали у селі Сенчиці Камінь-Каширського р-ну Волинської обл. Запис від Хоружої Євдокії Іванівни, 1914 р. н.

⁶ Зап. 8 липня 1982 р. від Марисяк Світлани Климівни 1952 р. н.

Як не дасть мня мати – будем мандрувати.
 Як помандрувала Ганка з Марком двоє,
 Та помандрували в чистенькеє поле.
 Взяв дощ накрапати, взяв Марко дримати,
 А молода Галька стала воювати.
 – Ой Марку, мій Марку, Господь Бог з Тобою,
 А молода Галька звоювала Марка,
 Марка звоювала, коня відобрала. (2)
 Сіла поїхала у чистеє поле,
 Там Маркова мати пшениченьку поле.
 – На дзінь добрий, мамка!
 – Бодай здоров, Галька!
 – Бодай здоров, Галька, де-с поділа Марка?
 – Не журися, мамка, та за свого Марка,
 Взяв собі дівчину – високу могилу⁷.

Причина вбивства Марка тут не ясна. Якщо розглядати баладу ізольовано від інших варіантів, то можна трактувати її завужено – примітивно – у дусі польської приповідки: «Ja się Kocham, a ty śpisz». Марко збайдужів і дримає. Галька хоче його розворушити і зі злості вбиває.

У варіанті «Ой у Харкові на риночку» Марко не дримає, спочиває «на третім полі». Дівчина не викликає його на поєдинок, просто

Як виняла Галя ясенський міч,
 Та ізняла Маркові головоньку з пліч.
 Та убралась Галя у Маркову зброю,
 У Маркову зброю, в його тиху мову.
 Та сіла Галя на Маркового коня...

Маркова мати проклинає Галю: «Бодай же ти, Галю, зброї не зносила»⁸. Можна тлумачити цей варіант балади як вбивство задля загарбання зброї, тим більше, що «пан Марко» напідпитку Галю «підмовив». У варіанті В «Підмовляв Мартин Ганку з собою» ліричний герой обіцяє дівчині «дев'ять городів» і «десяте село», але цинічно на десятім полі признається:

Тут моїх, Галю, дев'ять жінок лежать,
 А десятая – ти, Ганко моя⁹.

Аналогічна версією «дев'ять жонів» і балада Г «Ясь коня напував, Кася хустя прала»¹⁰.

Аж у п'ятьох варіантах балади аналізованого мотиву дівчина сама пропонує хлопцеві «сватай мене». На жаль, ще й досі деякі дослідники вірять французькому інженерові Боплану, що в Україні хлопець не може відмовити дівчині, коли та його сватає. Звичай сватання дівчиною жениха на Поліссі зберігся й досі, але на відмову сватаний представник чоловічої статі має повне право, і це не уймає честі дівчині, яка на другий вечір може засилати сватів до іншого: рівноправність обох статей у цьому випадку повна. Дівчина посилала сватів до хлопця здебільшого, якщо хотіла взяти його на своє господарство у прийми (як «приймака»).

⁷ Балади про кохання та дошлюбні взаємини / Упоряд. О. Дей, А. Ясенчук (тексти), А. Іваницький (мелодії). – К.: Наукова думка, 1987. – С. 311.

⁸ Там само. – С. 311.

⁹ Там само. – С. 306.

¹⁰ Там само. – С. 307.